

ISSN 2076–1554

Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова

ВГО Українська академія наук

Видавництво «Гілея»

 Гілея

Науковий вісник

Випуск 3 (182)

Київ – 2023

Збірник засновано 2004 року. Вихід з друку – щомісячно

Свідцтво про державну реєстрацію друкованого засобу
масової інформації: серія KB № 22632-12532ПР від 24 квітня 2017 року

Друкується за рішенням:

Вченої ради Українського державного університету ім. Михайла Драгоманова
(протокол № 04 від 30 березня 2023 р.).

Збірник входить до міжнародних баз

Google Scholar; Index Copernicus (Польща); EBSCO Publishing, Inc. (USA); SIS (Scientific Indexing Services) (USA); InfoBase Index (Індія).

Шеф – редактор:

Андрущенко В. П., д-р філос. наук, проф., член – кор. НАН України, акад. НАПН України (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Головний редактор:

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Відповідальний редактор:

Іванець Н. В., завідувач Навчально-наукової лабораторії «Соціальна філософія, філософія освіти та освітня політика» (Український державний університет імені Михайла Драгоманова)

Редакційна колегія з філософських наук:

Вашкевич В. М., д-р філос. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Глушко Т. П., д-р філос. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Жижко Т. А., д-р філос. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Кивлюк О. П., д-р філос. наук, проф. (Київського університету інтелектуальної власності та права Національного університету «Одеська юридична академія»)

Панченко Л. М., канд. філос. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Шиндаулова Раушан, д-р філос. наук (Казахстан, Казахська національна консерваторія імені Курмангазі)

Ярошенко А. О., д-р філос. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Редакційна колегія з політичних наук і публічного управління та адміністрування:

Андрущенко Т. В., д-р політ. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Андрюкайтене Р., д-р PhD соціальних наук (менеджмент), (Литва, Маріямполь)

Бебик В. М., д-р політ. наук, канд. психологічних наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Котигоренко В. О., д-р політ. наук, проф. (Україна, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України)

Куйбіда В. С., д-р наук з державного управління, канд. юридичних наук, проф., (Україна, президент Всеукраїнської асоціації магістрів державного управління)

Новакова О. В., д-р політ. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Тімашова В. М., д-р політ. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Редакційна колегія з історичних наук:

Андрусишин Б. І., д-р іст. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Гуменюк Б. І., д-р іст. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Євтух В. Б., д-р іст. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Макарчук С. С., канд. іст. наук, доц., керівник (Миколаїв, Обласний центр пошукових досліджень та редакційно-видавничої діяльності)

Мелешенко Т. В., канд. іст. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Потильчак О. В., д-р іст. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Стоян Т. А., д-р іст. наук, проф. (Український державний університет ім. Михайла Драгоманова)

Гілея: науковий вісник. — К. : «Видавництво «Гілея», 2023. — Вип. 3 (182). — 143 с.

Концепція збірника базується на багатоплановому науковому висвітленні проблем сучасної науки в умовах полікультурного глобалізаційного суспільства. Основні рубрики охоплюють галузі історичних, філософських та політичних наук. Розрахований на фахівців гуманітарних та соціально-політичних наук.

© Редакційна колегія, 2023

© Автори статей, 2023

© Національний педагогічний університет
імені М. П. Драгоманова, 2023

© ВГО Українська академія наук, 2023

DOI: [https://doi.org/10.31392/Hileya-HISTORICAL-2023.3\(182\).14](https://doi.org/10.31392/Hileya-HISTORICAL-2023.3(182).14)

УДК 94(477): 316.423.3

**РЕВОЛЮЦІЙНА ТРАДИЦІЯ В
УКРАЇНІ: М. ДРАГОМАНОВ
ТА І. ФРАНКО**

**REVOLUTIONARY TRADITION IN
UKRAINE: M. DRAHOMANOV
AND I. FRANKO**

Бобіна О. В.,

кандидат історичних наук,
доцент кафедри психології, філософії
та соціально-гуманітарних дисциплін
Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова
(Україна, Миколаїв)
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1920-8341>

Шапівалова І. В.,

кандидат філософських
наук, доцент кафедри психології,
філософії та соціально-гуманітарних
дисциплін Національного університету
кораблебудування імені адмірала Макарова
(Україна, Миколаїв)
e-mail: iryna.shapovalova@nuos.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6781-7697>

Bobina O.,

*candidate of Historical Sciences, Associate
Professor of the Department of Psychology,
Philosophy and Social and Humanitarian
Disciplines Admiral Makarov National
University of Shipbuilding (Ukraine, Mykolaiv)*
e-mail: oleg.bobina@nuos.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0002-1920-8341>

Shapovalova I. V.,

*candidate of Philosophy Sciences, Associate
Professor of the Department of Psychology,
Philosophy and Social and Humanitarian
Disciplines Admiral Makarov National
University of Shipbuilding (Ukraine, Mykolaiv)*
e-mail: iryna.shapovalova@nuos.edu.ua
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-6781-7697>

Політична традиція складова частина політичної культури. Політична традиція фіксує політичний досвід, виступає як механізм політичної спадковості. В країнах із сталою політичною культурою політична традиція посідає своє достойне місце в дослідницькому полі. Особливе значення політичної традиції як прикладного феномену політики. Особливо яскраве прикладне, утилітарне значення політичної традиції виявляється в сучасній Росії 2.0. Три революції в Україні, соціально-політичні конфлікти в сучасній Україні примушу-

ють з'ясувати витоки соціальної, масової поведінки та теоретичних підходів в розумінні цих явищ. Українська історія і національна політична думка почала осмислення цих процесів з другої половини XIX ст., з праць М. Костомарова. Кожне суспільство має свою традицію поведінки в конфлікті. Українські інтелектуали кінця XIX ст. М. Драгоманов і І. Франко розмірковують про революцію. Вони визнають революцію, але бояться її наслідків для України.

Їхня позиція має ряд підстав. І М. Драгоманов та І. Франко представники західної політичної культури і західної політичної традиції. Їхнє українсько-російське і українсько-австрійське коріння лише підкреслює цю особливість. Обидва гарно знають історію Світу і історію Європи. Знають інтелектуальну традицію: від історії до сучасності, знають та розуміють європейську соціальну філософію. М. Драгоманов та І. Франко приймають активну участь не просто в політичному житті, але й в політичній боротьбі. Українські інтелектуали свідомі критичного погляду на українські справи та не бояться визнавати проблеми українського руху в Російській і Австро-Угорській імперії. М. Драгоманов і І. Франко розуміють, що революції «прискорить» хід історії. Але бояться жорстокості революції саме на українському ґрунті. І таким чином формується замкнуте коло за яке бояться вийти блискучі мислителі. Тільки розвиток політичного руху, політичного конфлікту і зовнішня агресія розірвали це коло в грудні 1917 р. Та без сумніву аналіз революцій і соціальних конфліктів здійснений представниками української політичної думки, дають нам право вважати чільними представниками української традиції інтелектуальної рефлексії феномену революції.

Ключові слова: історія, політика, теорія, революція, традиція, Україна, М. Драгоманов, І. Франко.

Political tradition is an integral party of political culture. Political tradition captures political experience, acts as a mechanism of political heredity. In countries with a stable political culture, the political tradition occupies a worthy place in the field of research. The special significance of political tradition as an applied phenomenon of politics. Particularly striking applied, utilitarian significance of the political tradition is manifested in modern Russia 2.0. Three revolutions in Ukraine, socio-political conflicts in modern Ukraine force to find out the origins of social, mass behavior and theoretical approaches in understanding these phenomena. Ukrainian history and national political thought began to comprehend these processes in the second half of the nineteenth century, from the works of M. Kostomarov. Each society has its own tradition of conflict and its solutions. Drahomanov and Franco, Ukrainian intellectuals (late 19th century) reflect on social conflict and revolution. They recognize the revolution, but are afraid of its consequences.

Their position has a number of reasons. Both M. Drahomanov and I. Franko are representatives of Western political culture and Western political

tradition. Their Ukrainian-Russian and Ukrainian-Austrian roots only emphasize this feature. Both are well acquainted with the history of the world and the history of Europe. They know the intellectual tradition: from history to the present, they know and understand European social philosophy. M. Drahomanov and I. Franko take an active part not only in political life, but also in the political struggle. Ukrainian intellectuals are aware of the critical view of Ukrainian affairs and are not afraid to acknowledge the problems of the Ukrainian movement in the Russian and Austro-Hungarian empires. M. Drahomanov and I. Franko understand that the revolution will «accelerate» the course of history. But they are afraid of the brutality of the revolution on Ukrainian soil. And thus, a vicious circle is formed that brilliant thinkers are afraid to go beyond. Only the development of political movement, political conflict and external aggression broke this circle in December 1917. But without a doubt the analysis of revolutions and social conflicts carried out by representatives of Ukrainian political thought, give us the right to consider the leading representatives of the Ukrainian tradition of intellectual reflection.

Keywords: history, politics, theory, revolution, tradition, Ukraine, Drahomanov Mykhailo, Franko Ivan.

Дослідження революцій має свою давню історію. Певним чином узагальнені та сформовані класичні підходи до досліджень революції. Натомість революційна традиція як феномен політичного життя стає актуальною для дослідників лише під ювілейні дати «великих» революцій. Революційна традиція виступає складовим елементом політичної культури [1]. В статті ми пропонуємо розглянути інтелектуальну рефлексію політичної революції в українській політичній думці кінця XIX – початку XX ст.

Серед всіх українських інтелектуалів останньої чверті XIX ст. найбільший вплив на розвиток української національної політичної думки мали Михайло Драгоманов (1841–1895) і Іван Франко (1856–1916). Не применшуючи оригінальні ідеї В. Кістяківського (1833–1885), В. Мальованого (1847–1893), С. Подолінського (1850–1891), О. Терлецького (1850–1902), М. Павлика (1853–1915), І. Присецького (1858–1911), Б. Кістяківського (1868–1920) слід визнати, що М. Драгоманов і І. Франко мали свої системи поглядів на різні сфери соціально-політичного життя, були більше «включені» в європейську політичну думку і політичний рух. На нашу думку, саме вони вперше спробували застосувати європейські теорії до аналізу української (а не лише російської, і польської) дійсності, поширювали свої ідеї та таким чином сформулювали ідеологічне, світоглядне підґрунтя участі українців в революціях XX ст. (1905–1907 рр. в Росії, 1918 р. в Австрії). А українська революція 1917–1921 рр. починалась з ідей М. Драгоманова та І. Франка. Без сумніву й український націонал-

комунізм 20-х рр. мав своє коріння в ідеях цих діячів. Теоретична спадщина цих інтелектуалів, є недослідженою і до сьогодні в силу різноманітних причин. І головне причина в тому, що вони не вкладаються в «чисті» теоретико-ідеологічні конструкції т. зв. реальної політики та політичні технології реальних політиків. Адже їхні роздуми повні суперечностей, недомовок і незрозумілостей які важко пояснити. М. Драгоманов не став «своїм» ні для російських лібералів, ні для українських національних діячів. А І. Франко, насправді сильно «не дотягував» до вічного революціонера для «східняків», і гостро шпильовив «західняків» за їхню провінційність. Детальний аналіз соціо-політичних ідей М. Драгоманова та І. Франка в Україні, припиняється в кінці 20-х рр. XX ст. В 30-ті роки українською радянською історіографією пишеться парсуна з І. Франка. А М. Драгоманов згадується досить побіжно, як особистість що починала свій шлях до марксизму, але не змогла збагнути величчя цієї теорії. Найкращою працею, що з'явилась в середині XX ст. стала і до цього часу залишається робота І. Лисяк-Рудницького «Драгоманов як політичний теоретик» (1952). І це зрозуміло, адже М. Драгоманов, його теоретична спадщина завжди була в полі зору відомого українського історика діаспори починаючи із «докторської» роботи в 1945 р. Думки про революцію М. Драгоманова включені в загальний аналіз його політичних ідей [2]. Дослідження кінця XX – початку XXI ст. зосередились, в основному на актуальності національних і державницьких ідей у творчості інтелектуалів. Попри те, що відповідний показчик «Михайло Драгоманов. Бібліографія (1861–2011)» подає «понад 6 тисяч монографій, статей, матеріалів конференцій, узагальнюючих праць» спадщина відомого українського інтелектуала продовжує залишатись актуальною і такою що штовхає до пошуку нових смислів» [3]. На початку 2000-х рр., група сумнозвісних політичних діячів спробували реанімувати ідеї М. Драгоманова та І. Франка в політехнологічному проєкті «СДПУ(о)». Ця група «партія» під керівництвом сумнозвісного політика зосередилась на федералістичних ідеях кінця XIX ст. намагаючись пристосувати їх до сучасності та втілити їх в Україні спекулюючи думками М. Драгоманова та І. Франка.

Ми спробували зосередити свою увагу на роздумах інтелектуалів про революцію. Зрозуміло, що три «революції», які відбулись в Україні в 1990–2020-х рр., за тридцять років, підштовхнули до роздумів про політичні традиції, як складові елементи політичної культури українців. «Традиція революції» і «радикальні (революційні)» традиції в соціально-політичному житті України, і постімперської незалежної України заслуговують на особливу увагу. Саме тому інтелектуально-рефлексивна політична думка України другої половини XIX

ст. стала об'єктом цієї уваги, а ідеї М. Драгоманова та І. Франка щодо революції – предметом. Сучасна історіографія політичної думки зосереджена на загальному огляді ідей національних, соціологічних, філософських поглядах, участі в партійному будівництві. Ставлення М. Драгоманова до революції висвітлено у двох ґрунтовних працях. В праці «Політична наука в Україні. 1991–2016», в т. 1 «Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка» М. Драгоманов згадується один раз фразою, про те, що він засуджував політичні авантюри й насильницькі революції [4]. Єдиною ґрунтовною працею, що присвячена життю і творчості М. Драгоманова яка з'явилась за останні двадцять років є монографія Круглашова А. М. Автор присвячує окремий розділ темі «Драгоманов і революція» [5]. Але на жаль ми не знаходимо відповіді на питання, чому Драгоманов М. так по особливому ставився до революції. Але на нашу думку І. Франко пощастило, ще менше. Лише Я. Грицак і О. Забужко зробили спроби висвітлити й постать, й інтелектуальну позицію І. Франка в умовах сучасної України [6]. Та незважаючи на таку малу увагу до ідей цих інтелектуалів, хочемо вказати на безумовне досягнення сучасної історичної україністики. А саме на те, щоб всі відомі твори цих авторів можна знайти на електронних ресурсах Litopys.org.ua, Myslenedrevo.com.ua й izbornyk.org.ua. Твори М. Драгоманова, особливо рідкісні можна знайти та на сучасних російських електронних ресурсах.

Таким чином, ми ставили за мету проаналізувати ідеї цих авторів, що викладені в ряді творів, зрозуміти їх ставлення до феномену революції, знайти відповідь на питання «Чому саме так», непересічні українські інтелектуали оцінювали революцію в житті суспільства. Ідеї цих діячів становлять складову частину інтелектуальної традиції українських революцій.

Ми вже зазначали, що унікальність М. Драгоманова та І. Франка в тому, що в останній чверті XIX ст., лише вони були включені в європейське інтелектуальне поле та активно трансливали європейський контекст пристосовуючи його до українських і російських реалій. Згодом, ця традиція була продовжена Б. Кістяківським.

М. Драгоманов двадцять останніх років свого життя провів в Європі. Як історик гарно знав Європу, був включений в політичне життя Європи та російської політичної еміграції. Свої ідеї щодо революції виклав в ряді робіт в 1878–1886 рр. Вперше ставлення до масових виступів, до соціального конфлікту знаходимо в праці «Шевченко, українофіли й соціалізм» (1879 р., «Громада»). Так, критикуючи гайдамацько-бунтарську революційність, радикалізм Т. Г. Шевченка автор ясно окреслює свої позиції. Цю позицію гарно ілюструє і гаряче

критикує Д. Донцов. Він пише, що М. Драгоманов не бажає визнавати революціями, революції, що надихались біблійним пафосом, революції які постали більше від почувань, ніж від думки. «Це для нього, – пише Д. Донцов, прості звичайні бунти – а зачисляє до них, між іншим, і революцію Кромвеля і наші козацькі рухи, і зрив швейцарців проти Габсбургів за свою незалежність, і голландців проти Іспанії. Це були просто «повстання із-за віри», «попівські суперечки», а що доброго могло з них вийти? Добро може вийти не з пафосу, не з гарячої відданості ідеї, а з думки – «про безупинний поступ громадський». Тоді «думки про поступ» поет не мав, а тому – «ми не можемо згодитись з тим, щоб Шевченко був дійсним революціонером». Шевченко мав занадто «гарячу натуру» для холоднокровного професора нашого упадочного *fin de siècle*» [7]. Частково розуміючи «пафос» Д. Донцова слід зауважити, що останній проігнорував важливі зауваження М. Драгоманова. Він зазначав, пояснюючи свою позицію, що людська думка в XIX ст. поділяє рухи-катастрофи на бунти, або почасті повстання і на революції. Бунти-виступи, це повстання людей проти порядків, що їх «безпосередньо далять». Революції – широкі рухи людей, що ясно знають й те, що валяти їм, і те, чим замінити повалене, рухи, які підготовлялись широким прогресом громадським, і в яких беруть участь не тільки ті, яким безпосередньо далять такі, чи інше порядки, а всі, хто визнає, що ті порядки вже негідні для спільних громадських потреб їхнього часу» [8, с. 259].

М. Драгоманов пов'язує «прогресивну, всеспільну» революцію зі своєю ідеєю «громадського поступу в історії» [8, с. 262]. Згодом, в 1903 р., І. Франко, спробує за допомогою філософії та соціології зрозуміти «Що таке поступ». Але у своїй однойменній праці він ніяким чином не згадає про революцію. Натомість для М. Драгоманова бунт і повстання пов'язані з вірою у Бога. З вірою у те, що Бог дозволяє повставати проти мирської влади яка «давить віру» [8, с. 262]. Саме таким, на думку автора були всі соціальні рухи до французької революції: «голландська і швейцарська революція XVI ст. були таким старим повстанням; такого на більшу частину була й шотландсько-англійська революція в половині XVII ст. (яка, між іншим, одним боком боронила волю в себе й заводила неволю в Ірландії) – і тільки французька революція кінця XVIII ст. явилась уже з цілком нових думок громадських про рівне право кожної людини і кожної громади наставити собі такі порядки, які вона схоче» [8, с. 262]. «Діло в тім, – продовжує М. Драгоманов, – що між великим англійським бунтом (the great rebellion) і великою французькою революцією (la Grande revolution) у передових людей в Європі порвалася у кінець віра християнська й виробилась думка про природний і

безупинний поступ в історії» [8, с. 262].

В цьому уривку бачимо і вирізнєння і розрізнєння автором форм соціальної боротьби, і ідеологічних підстав боротьби, і методологію «безупинного поступу в історії».

Наступна велика праця, в якій М. Драгоманов висловив свої думки щодо революції, це – «Вольный союз – Вільна спілка»: Досвід української політико-соціальної програми» (1884 р., Женева) [9]. В цій важливій для розуміння політичних поглядів М. Драгоманова праці, автор розмірковує про співвідношення революції та соціальної політики яка б пом'яшала несправедливості сучасного економічного устрою, заснованого на приватній власності [9, с. 80]. Важливими є міркування про співвідношення елементів революції та реформізму в Європі [9, с. 78-80], про участь різних соціальних груп-класів (в радянській традиції – «рушійні сили революції») в революції [9, с. 82-83], про політичну діяльність і політичних діячів [9, с. 85-86], про участь молоді в політичному і революційному русі [9, с. 87-89], про тероризм, індивідуальний тероризм і політичне вбивство [9, с. 98-106].

В цій роботі, вже сорокарічний автор, визнає соціально-революційну теорію як частину теорій пов'язаних з перебудовою світу. Автор зазначає, що лібералізм визнає політичні революції, як засіб подолання державного насилля, яке перешкоджає реформам. При цьому реформи має проводити народне самоуправління [9, с. 76-77]. Наголос на самоуправлінні робиться через те, що «соціально-революційна теорія по своїй суті, набагато ближче до теорії абсолютизму, як і всякої іншої диктатури, ніж до лібералізму» [9, с. 77]. М. Драгоманов, підкреслюючи реформістський шлях розвитку європейських суспільств, вимушений визнати, що «... ми загалом не хочемо сказати, що в західно-європейському світі вже повністю неможливі як революційні спалахи, а тим більше індивідуальні і гурткові спроби порушити мирне розв'язання соціальних питань» [9, с. 81]. Допускаючи революції М. Драгоманов заперечує тероризм (політичне вбивство). На нашу думку, саме М. Драгоманов, одним із перших в російсько-українській політичній публіцистиці дав історичний огляд тероризму (політичних вбивств) і навіть спробував класифікувати політичні вбивства на вбивства за власним рішенням і на вбивства за рішенням таємних організацій [9, с. 98-106].

Між цими, «базовими» роботами, є більше десятка праць, в яких автор висловлює своє ставлення до революції, її різноманітних аспектів. Серед них: 1) «Тероризм і свобода, мурахи і корова. Відповідь на відповідь «Голоса» (1880); 2) «Мужицький бунт й письменні бунтари» (1880); 3) «La tyrannicide en Russie et la réaction de L'Europe Occidentale» (1881, Тирановбивство в Росії і поведінка західної Європи); 4) «La Revolte» про ілюзії конспіраторів і рево-

люціонерів» (1882); 5) «Народна воля» про централізацію революційної боротьби в Росії» (1882); 6) «Динамітно-анархічна епідемія і самоуправління» (1882); 7) «Дещо про чистоту засобів. З приводу нової заяви «Виконавчого комітету» (1882); 8) «М. О. Бакунін про правду і мораль в революції» (1882); 9) «До біографії А. І. Желябова» (1882); 10) «Мирний і поміркований елемент в руському соціально-революційному русі» (1883); 11) «Напередодні нових смут» (1886).

В цих і в ряді інших робіт ми находимо те, що підкреслює основні постулати драгоманівського погляду на революцію: 1) революцію можна визнати як метод перебудови суспільства; 2) революція, швидше авторитарний метод; 3) треба розрізняти бунти, смуту, революції; 4) політичний терор – це, зло, але він є неодмінною рисою революції, а автор виступає проти будь-якого терору. Головним методом соціальних змін для М. Драгоманова є поширення освіти, політичних прав і свобод, і тільки тоді можлива мирна соціальна революція, а не політична революція, яка більшою мірою лише змінює конкретну владу. І в цьому сенсі революція більше схожа на бунт і смуту. Бунт і смута пов'язані з розв'язанням конкретних-болючих питань і релігійною вірою в доброго правителя і справедливе царство боже. Для М. Драгоманова, революція в новітню добу (кінець XIX ст.), це швидше мирний реформістський акт, ніж активний виступ, що змінює існуючі відносини.

За своєю інтелектуальною ґрунтовністю, досвідом політичної діяльності, життєвими драмами, багатогранністю наступником М. Драгоманова є І. Франко. Ми вважаємо, що до української національної революції 1917–1921 рр., українське політичне життя не дало нам більше таких яскравих представників. Можемо цілком погодитись з О. Забужко, яка зазначила, що за генеалогією ідей він (І. Франко – авт.) є «онуком» ідеї «Кирило-Мефодіївського братства» в основі яких був романтизм (з яскравим месіанством – авт.), «сином» М. П. Драгоманова, з його проєктом громадівського соціалізму, ... починав як учень Драгоманова, але перейшов на національно-демократичні позиції [10].

Ми вже зазначили, що сучасні інтелектуали обходять тему революції у творчості І. Франка. Але слід визнати, що і сам І. Франко досить часто оминав питання революції там, де воно «само проситься». І це, на перший погляд, є досить дивним. І. Франко – студент філософського факультету, доктор філософії (мова і література), перекладач «Капіталу» і «Анти-Дюрингу», людина, що чотири рази була під арештом, активний політичний діяч – не міг, не розмірковувати про сутність і значення революції в житті суспільства. Натомість у своїй фундаментальній праці «Що таке поступ» (1903), автор, виявивши себе знавцем філосо-

фії і соціології, лише жорстко покритикував анархістів [11, с. 393]. А аналізуючи ідеї Т. Мора, Т. Кампанелі, А. Сен-Сімона, К. Маркса, Ф. Енгельса жодним чином не згадав про революцію.

Чи не найбільше згадок про революцію знаходимо у молодого І. Франка. В 1878 р. в журналі «Молот» (Львів) була опублікована робота «Критичні письма о галицькій інтелігенції. Письмо перше. Письмо друге» [12]. Автор робить огляд суспільно-політичного руху в Галичині за останні півтори десятки років. Особлива увага звертається на ідеї лібералізму, що почали активно поширюватись в середовищі західних українців. Аналізуючи витоки лібералізму І. Франко пише: «Перші смілі і самостійні кроки лібералізму бачимо у Франції в XVIII віці, поки велика революція 1789, а особливо противомоделітичний замах Робесп'єра 1794, не віддали лібералізміві цілковитого панування у Франції» [12, с. 91]. А «вихор народної революції в лютім 1848 розвалив ... дряхлу ліберальну монархію як порохняву вербу» [12, с. 91]. Закінчився лібералізм у Франції «кривавою різаниною Паризької Комуни» [12, с. 91]. Революція 1848 р. дійшла й до Галичини: «... і хвиля свіжого революційного руху вдарила на Австрію», і «її відламок пробіг і по нашому краю, але так слабо, так мляво, що радше виглядав на пародію революції, ніж на революцію» [12, с. 88]. В цьому ж творі, автор висловлює свій погляд на роль народу і ліберальної інтелігенції в революціях, співвідношення їхніх задач: «Саме народ, «проста, необразована маса в своїх кривавих революціях ставить державі і всій людськості великі святі проблеми і завдання: свободу, рівність, добробут, братерство, працю; народ ллє кров за тоті високі засади на барикадах і по всіх кінцях світу, народ поборює і валить в порох елементи реакційні, шляхту, привілеї, цехи, темноту і здає своє велике діло в руки своїх провідників, освічених, інтелігентних лібералів, тих, що в війні не ляля кров, а радили, кричали і гуляли» [12, с. 82].

Останні ж «не видяти нічого, вони майструють, ріжуть, порють велитну революційну роботу» [12, с. 82]. Невеликий уривок роботи в якому автор оцінює революцію: «велика революція», «вихор народної революції», «свіжий революційний дух», і поряд «кривава різанина», «кривава революція», «ллє кров». Молодий І. Франко бачить подвійну природу революції, її трагедію і протиріччя. І далі в своїй самій відомій за радянських часів, і самій «обізнаній» за радянських часів епістолі він вже чіткіше висловлює своє ставлення до революції, як соціально-політичного феномену. В листі (20.09.1878) до коханої Ольги Рошкевич, молодий мислитель (22 роки) пише: «Я переконаний, що велика всесвітня революція поволі рознесе теперішній порядок, а настановить новий» [13, с. 131]. Всесвітня революція,

це «не всесвітній бунт бідних проти багатих, всесвітня різанина», це перш за все «винаходка парових машин, телеграфів, фонографів, мікрофонів, електричних машин, ... саме вони впроваджують в світі, хтозна, чи не більшу революцію, ніж ціла кривава французька революція [13, с. 131-132]. Для І. Франка революція, це не лише гострий конфлікт, а розвиток і поширення освіти. Тому, що вона «може злагодити страшний вибух, а здирство і бідність» можуть «приспішити той вибух» [13, с. 132]. Він впевнений, що «последній акт великої революції соціальної буде настільки лагідніший, а тим самим розумніше і лагідніше переведений, оскільки освіта і наука зможе прояснити масам робочого народу цілі і способи цілого діла» [13, с. 132].

В працях 1881–1883 рр. також знаходимо ряд міркувань щодо соціальних конфліктів і революції зокрема. В важливій методологічній праці «Мислі о еволюції в історії людськості (про історію: чи може вона бути безстороннього)» (1881, журнал «Світ») автор позитивно висловився щодо французької революції, і її впливу на Германію, Австрію, інші Європейські країн [14, с. 230]. Але разом з тим зауважує, що вступ у новітній вікі означений майже всюди кривавою чергою т. зв. «хлопських бунтів» [14, с. 227]. В 1881 р. в праці «Чого хоче галицька робітницька громада для аналізу історичних подій використовує поняття «мазурська різанина 1846 р.», «бунт віденських студентів» (1848) [15]. А в 1883 р., в праці «Наш погляд на польське питання» автор пише про «історію польських повстань з нашого віку в р. 1831, 1846, 1848, 1863 ...» [16]. І на думку І. Франка, це, написана «кривавими буквами ... історія систематичного і неупітимого засліплення» [16]. Вони, ці бунти-революції не принесли позитивних результатів для польської людності. Хоча саме тут ми можемо посперечатись із великим мислителем. Адже саме ці повстання і складали традицію польської національної революції. Традицію і практику яка втілювалась в утворення нової Речі Посполитої в 1918 р. під керівництвом Ю. Пілсудського. В 1903 р., в зрілому віці, І. Франко пише велику світоглядну методолого-соціологічну роботу «Що таке поступ» (журнал «Поступ»). Згодом праця вийшла окремим виданням. Виголошуючи свої погляди на еволюцію соціуму, на владу, на поділ праці автор дуже дивно і ретельно оминає тему революції в історії людства. Маємо чудові оцінки окремих анархістів (Е. Реклю і П. Кропоткін), на відміну від М. Драгоманова, і жорстку критику тероризму, як і в М. Драгоманова. І лише з цих двох сюжетів можемо здогадуватись про ставлення автора до збройної боротьби. Так, І. Франко пише, що ніякими бомбами, стилетами, та револьверами «не змінити цілого суспільного будинку; ... всі криваві діла анархістів, навіть лишаючи на боці їх жорсткість і не людяність, тим ще злі

що зовсім без позиточні і не досягають ніякої цілі» [11, с. 332]. Навіть згадуючи К. Маркса мислитель обходить його ідеї щодо пролетарської революції, наче лякаючись їх.

Те саме бачимо в праці «Одвертий лист до галицької української молодіжії» (1905) [17]. Автор пише про революцію в Росії не використовуючи поняття «революція». Можемо порівняти цю роботу зі статтею 1904 р. «Подуви весни з Росії» (Літературно-науковий вісник, т. XXVIII) [18]. І. Франко оцінює діяльність П. Святополк-Мирського на посаді міністра внутрішніх справ (1904–1905). Проводячи паралелі з європейською «Весною народів» він писав: «мусимо сказати, що ніде «весна народів» не починалась так смутно та глухо, не промовлено таким алергічним, замотаним язиком; російська весна яка чудна собі, ... холодна, та нерішуча» [18, с. 355]. І в 1905 р., уже в умовах революції читаємо про «великі переломові події», «бурхливу хвилю історії», «весняну добу коли тріскає крига абсолютизму і деспотизму», «велику добу», «тяжкі переломові хвили», але не «революцію». По «закінченню» російської революції, в 1907 р. в статті «Свобода і автономія», використав поняття революцій в негативному контексті, лише один зауваживши про «безкровну революцію» [19, с. 447]. Натомість: «вічні розрухи і бунти, ... коли ж дійшло до крайності вибухали революції», «жахливі сцени селянських війн, городських революцій і кривавих революцій» і «те, що привикли називати великою французькою революцією, се був лише один блискучий епізод у тій довгій революції» [19, с. 441].

Як бачимо, за тридцять років своєї активної творчої і політичної діяльності, доктор філософії дуже обережно висловлювався про історію революції і її перспективи в житті суспільства. Можемо лише здогадуватись чому так обережно. Як інтелектуал І. Франко розумів конфліктогенний потенціал революції і її руйнівні наслідки. Політична система Австро-Угорської імперії давала можливість легальної лояльної політичної діяльності. Це певним чином застерігало «ліберальну» імперію від радикалізму політичної боротьби за зразком Російської імперії. Можливим фактором, що утримував українського інтелектуала від пропаганди революції була ідея автономії України. Адже автономія України у складі Австро-Угорської чи Російської імперій не передбачала необхідності революції. Лише проголошення незалежності вимагало революційних методів, збройної боротьби. Що і підтвердила збройна боротьба українців проти військової агресії Росії в лютому 2014 р. і війна за незалежність яка йде до сьогодні.

Таким чином традиція революції в Україні в останній чверті XIX ст. і початку XX ст. – це, більшою мірою, традиція інтелектуальних роздумів найталановитіших національних теоретиків і практиків – М. Драгоманова і І.

Франка. Звичайно були ще С. Подолинський, О. Терлецький, Б. Грінченко, Ю. Бачинський, які залишили фрагментарні думки щодо феномену революції.

Першими в історії української політичної думки щодо революції висловились саме М. Драгоманов і І. Франко. Вони розрізняли масштабну соціальну і швидку політичну революцію. Але боялись її як метода розв'язання соціальних конфліктів. І якщо М. Драгоманов певним чином, ще «виправдовував» революцію, то І. Франко жодним чином не висловлював прихильності до методів революційної боротьби. Чому? Можливо, що, по-перше, мирна остання третина XIX ст. в Європі з її увагою до т. зв. «соціального питання» не налаштовувала на радикальні методи боротьби. По-друге, обидва гарно знали історію революцій і контрреволюцій з їхнім терором; бунтом і смутою в Росії які зовсім не походили на європейські зразки. І по-третє, можливо саме головне. Наші інтелектуали не говорили про необхідність незалежності України. А значить і збройної боротьби за незалежність. А автономія України, про яку говорив М. Драгоманов, і в часи своєї активної діяльності І. Франко досягалась «поступом». Таким чином «поступ історії», «поступ освіти», «поступ науки і техніки» об'єднував двох діячів. В цьому сенсі ми маємо традицію українського соціал-реформізму, поміркованості і поступу. Згадаємо хоча б Товариство українських поступовців. І якщо в умовах «ліберальної» Австро-Угорщини це ще якось виправдовувалось умовами політичної діяльності, то українці підросійської України залишались у невизначеності. Адже політичні права і свободи в Російській імперії, без революційної, радикальної, збройної боротьби залишались примарою. Але без них неможлива була автономія. Та революційну боротьбу з царизмом вже вів загальноросійський політичний рух. Українці які виголошували революційні ідеї рано чи пізно включались в цей рух. Приклад народницького руху яскраве свідчення цього. Російський революційний рух кінця XIX – початку XX ст. не розглядав національне питання як надто важливе. І І. Франко проголосивши в кінці свого життя необхідність «окремої» України зупинився в кроці перед визнанням революційної боротьби.

Таким чином політична теорія українських інтелектуалів в кінці XIX – початку XX ст. залишалась автономно-поступовою. Революція як інструмент реальної політичної діяльності не розглядалась. Лише жорстка дійсність грудня 1917 р. – січня 1918 р. виявила необхідність збройної боротьби з т. зв. червоними і білими рухом, «молодою» і агресивною польською державою. Саме тому з 20-х рр. XX ст. починається новий етап теоретичного осмислення української революції, збройних і терористичних методів боротьби для досягнення мети –

створення незалежної України.

Список використаних джерел

1. Мамина Н. А. Политические традиции: понятие и структура. Современные исследования социальных проблем (электронный журнал). 2013. № 4 (24). URL: http://www.journal-s.org/index.php/sisp/article/view/4201325/pdf_77.
2. Лисяк-Рудницький І. Драгоманов як політичний теоретик. Історичні есе: в 2 т. / пер. з англ. М. Бадік, У. Гавришків, Я. Грицака, А. Дешиці, Г. Киван, Е. Панкеевої. Київ: Основи, 1994. Т. 1. С. 299–347.
3. Діптан Ірина. Суспільно-політичні погляди М. П. Драгоманова: візія І. П. Лисяка-Рудницького. Рідний край. 2013. № 1. С. 166.
4. Політична наука в Україні. 1991–2016: у 2 т. / за ред. О. Рафальський, М. Кармазіна, О. Майборода. Київ: Парлам. вид-во, 2016. Т. 1. Політична наука: західні тренди розвитку й українська специфіка. С. 192.
5. Круглашов В. М. Драма інтелектуала: політичні ідеї Михайла Драгоманова. Чернівці: Прут, 2000. С. 148–180.
6. Грицак Я. Іван Франко в еволюції української політичної думки. Сучасність. 1994. № 9. С. 114–126; Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період. Київ: Наукова думка, 2006. 156 с.
7. Донцов Д. Шевченко і Драгоманов. Дві літератури нашої доби. Торонто: Гомін України, 1958. С. 28–46. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/DviLiteratury/ShevchenkoIDragomanov.html>.
8. Драгоманов М. Шевченко, українофіли й соціалізм. Тисяча років української суспільно-політичної думки: у 9 т. / за ред. Т. Гунчак. Київ, 2001. Т. 5. Кн. 2 (кінець XIX – початок XX ст.). С. 258–262.
9. Драгоманов М. Опыт украинской политико-социальной программы. Женева: Типография «Громады», 1884. 109 с. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10090650>.
10. Волковський В. Іван Франко та сучасність: круглий стіл до 100 річниці, його пам'яті. 2016. URL: <http://uamoderna.com/event/ivan-franko-ta-suchasnist>.
11. Франко І. Що таке поступ? Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Ю. Євдокименко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 332–393.
12. Франко І. Критичні письма о галицькій інтелігенції. Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Л. Мигитась, С. В. Щурат. Київ: Наукова думка, 1980. Т. 26. Літературно-критичні твори (1876–1885). С. 74–93.
13. Франко І. До О. М. Рощкевич. Львів, 20 вересня 1878 р. Збірник творів: у 50 т. / за ред. Н. Л. Калениченко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 48. Листи. С. 108–119.
14. Франко І. Мислі о еволюції в історії людськості. Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Ю. Євдокименко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 176–240.
15. Франко І. Чого хоче галицька робітнича громада. Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Ю. Євдокименко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 151–165.
16. Франко І. Наш погляд на польське питання. Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Ю. Євдокименко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 205.
17. Франко І. Одвертий лист до галицької української молодіжі. Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Ю. Євдокименко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 401–410.
18. Франко І. Подуви весни з Росії. Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Ю. Євдокименко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 349–377.
19. Франко І. Свобода і автономія. Збірник творів: у 50 т. / за ред. В. Ю. Євдокименко. Київ: Наукова думка, 1986. Т. 45. Філософські праці. С. 439–448.

References

1. Mamina N. A. Politicheskie tradicii: ponyatie i struktura. Sovremennye issledovaniya socialnyh problem (elektronnyj zhurnal). 2013. № 4 (24). URL: http://www.journal-s.org/index.php/sisp/article/view/4201325/pdf_77.
2. Lysiak-Rudnytskyi I. Drahomanov yak politychnyi teoretyk. Istorychni ese: v 2 t. / per. z anhl. M. Badik, U. Havryshkiv, Ya. Hrytsaka, A. Deshchysyi, H. Kyvan, E. Pankeievoi. Kyiv: Osnovy, 1994. T. 1. S. 299–347.
3. Diptan Iryna. Suspilno-politychni pohliady M. P. Drahomanova: viziia I. P. Lysiaka-Rudnytskoho. Ridnyi kraj. 2013. № 1. S. 166.
4. Politychna nauka v Ukraini. 1991–2016: u 2 t. / za red. O. Rafalskyi, M. Karmazina, O. Maiboroda. Kyiv: Parlam. vyd-vo, 2016. T. 1. Politychna nauka: zakhidni trendy rozvytku y ukrainska spetsyfika. S. 192.
5. Kruhlahov V. M. Drama intelektual: politychni idey Mykhaila Drahomanova. Chernivtsi: Prut, 2000. S. 148–180.
6. Hrytsak Ya. Ivan Franko v evoliutsii ukrainskoi politychnoi dumky. Suchasnist. 1994. № 9. S. 114–126; Zabuzhko O. Filosofiia ukrainskoi idei ta yevropeyskyi kontekst: frankivskyi period. Kyiv: Naukova dumka, 2006. 156 s.
7. Dontsov D. Shevchenko i Drahomanov. Dvi literatury nashoi doby. Toronto: Homin Ukrainy, 1958. S. 28–46. URL: <https://www.myslenedrevo.com.ua/uk/Publ/Dontsov/DviLiteratury/ShevchenkoIDragomanov.html>.
8. Drahomanov M. Shevchenko, ukrainofily y sotsializm. Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky: u 9 t. / za red. T. Hunchak. Kyiv, 2001. T. 5. Kn. 2 (kinets KhIKh – pochatok KhKh st.). S. 258–262.
9. Drahomanov M. Опыт ukaynskoi polytyko-sotsyalnoi prohranny. Zheneva: Typohrafiya «Hromady», 1884. 109 s. URL: <http://books.e-heritage.ru/book/10090650>.
10. Volkovskiy V. Ivan Franko ta suchasnist: kruhlyi stil do 100 richnytsi, yoho pamiati. 2016. URL: <http://uamoderna.com/event/ivan-franko-ta-suchasnist>.
11. Franko I. Shcho take postup? Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. Yu. Yevdokymenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 332–393.
12. Franko I. Krytychni pysma o halytskii intelihtentsii. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. L. Myhytas, S. V. Shchurat. Kyiv: Naukova dumka, 1980. T. 26.

Literaturno-krytychni tvory (1876–1885). S. 74–93.

13. Franko I. Do O. M. Roshkevych. Lviv, 20 veresnia 1878 r. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. N. L. Kalenychenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 48. Lysty. S. 108–119.

14. Franko I. Mysli o evoliutsii v istorii liudskosti. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. Yu. Yevdokymenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 176–240.

15. Franko I. Choho khoche halytska robitnycha hromada. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. Yu. Yevdokymenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 151–165.

16. Franko I. Nash pohliad na polske pytannia. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. Yu. Yevdokymenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 205.

17. Franko I. Odvertyi lyst do halytskoi ukrainskoi molodizhi. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. Yu. Yevdokymenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 401–410.

18. Franko I. Poduvy vesny z Rosii. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. Yu. Yevdokymenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 349–377.

19. Franko I. Svoboda i avtonomiia. Zbirnyk tvoriv: u 50 t. / za red. V. Yu. Yevdokymenko. Kyiv: Naukova dumka, 1986. T. 45. Filosofski pratsi. S. 439–448.